

ПОСТСЕКУЛЯРЛЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ ӨЗГЕ ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІК: ЛЕВИНАС ПЕН ҚАЗІРГІ САЯСИ ФИЛОСОФИЯНЫҢ ДИАЛОГЫ

Адылханова С.Е.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
философия кафедрасының докторанты, Астана, Қазақстан
e-mail: ase280884@mail.ru

Постсекулярлық қоғам және қазіргі саяси философия контексінде бұл зерттеу Эмманюэль Левинастың этикалық феноменологиясындағы Өзге үшін жауапкершілік идеясын философиялық тұрғыдан талдауға бағытталған. Левинас үшін жауапкершілік субъектінің автономды еркіндігінен немесе қоғамдық келісімге негізделген рационалды міндеттемелерден туындайтын құбылыс емес. Керісінше, ол құқықтық нормалар мен саяси институттардан бұрын тұратын, онтологияға дейінгі бастапқы этикалық қатынас ретінде ұғынылады.

Постсекулярлық ұғымы діннің қоғамдық кеңістіктен толық ығыстырылуын емес, керісінше, оның зайырлы дискурстармен қатар өмір сүруін және кей жағдайда қақтығысқа түсуін сипаттайды. Мұндай жағдайда моральдық нормалардың әмбебап негіздері әлсіреп, осал Өзгелер алдындағы жауапкершілік мәселесі жаңа саяси және этикалық шиеленістер тудырады [7 б.15-28]. Осы тұрғыдан алғанда, Левинастың этикасы постсекулярлық қоғамдағы саяси философия үшін нормативтік бағдар ұсынатын сындарлы теориялық ресурс ретінде қарастырылады [6, б.1-14]. Осындай жағдайда құқықтар, мүдделер және рационалды келісім рәсімдерінің тепе-теңдігіне бағдарланған классикалық саяси жауапкершілік модельдері құрылымдық зорлық-зомбылық, шеттету және осалдық жағдайларын толық сипаттауға жеткіліксіз болып шығады. Левинастың шексіз жауапкершілік тұжырымдамасына жүгіну қазіргі саяси тәртіптерді сын тұрғысынан қайта қарастыру және постсекулярлық қоғамдық кеңістікті жаңаша пайымдау үшін қандай теориялық ресурстар ұсынатынын сұраққа айналдырады. Осылайша, саяси салдарларға өтпес бұрын, Левинастың Өзге мен жауапкершілік туралы ілімінің іргелі элементтерін реконструкциялау қажет, бұл келесі бөлімнің негізгі міндеті болмақ.

Левинастың негізгі іргелі тезистерінің бірі — философия онтологиядан емес, этикадан «басталуы» тиіс деген қағида. Өзгеге деген қатынас болмыстың немесе сананың құрылымынан туындамайды, керісінше, олардан бұрын тұратын бастапқы берілгендік ретінде қарастырылады [1, б.23-35]. Өзгемен кездесу Левинаста «жүз» феномені арқылы сипатталады; бұл жүз эмпирикалық бейнемен шектелмейді және біліммен, категориялаумен немесе елестетумен толық қамтылмайды. Жүз субъектке бағытталған трансценденттіктің өзіндік «эпифаниясы» ретінде көрініп, үнсіз, бірақ абсолютті түрде міндеттейтін «Сен өлтірме» деген талапты білдіреді [3, б.87-95].

Дәл осы кездесуде, Левинастың пікірінше, этикалық қатынастың түбегейлі асимметриясы ашылады. Мен Өзге үшін кез келген келісімнен, кез келген рефлексиядан бұрын жауаптымын; Өзге маған өзара жауап бере ме, менің осалдығымды мойындай ма — оған қарамастан. Бұл жауапкершілік еркін таңдау мен рационалды есептің нәтижесі емес; керісінше, ол «тұтқындық» немесе «кепіл болу» секілді ұғынылады, мұнда «мен» әрдайым Өзгемен қатынаста болып, одан толықтай бас тарта алмайды [2, б.112-129]. Осылайша шексіз жауапкершілік идеясы қалыптасады: оны толық орындау, тауысып бітіру немесе формалды борышты өтеу арқылы «жабу» мүмкін емес.

Алайда «бетпе-бет» таза көрініс этиканың көкжиегін толық қамтымайды. Үшіншінің — басқа адамдардың, қауымдастықтың, институттардың — пайда болуы жауапкершілікті әділеттілік өлшеміне көшіреді. Мен енді бір ғана Өзге үшін емес, көптеген Өзгелер үшін жауаптымын, олардың арасында назарды, ресурстарды, қорғанысты бөлу қажет болады [4, б.468-472]. Осыдан құқықтың, саяси институттардың, нормалардың, яғни Левинас «әділеттілік кеңістігі» деп атаған саланың қажеттілігі туындайды. Саясат, демек, этиканың бастапқылығын жоймайды, бірақ көптеген Өзгелер жағдайында этикалық үндеуге жауап беру талпынысы ретінде пайда болады. Дәл осы жерде бұл этикалық перспектива постсекулярлық қоғамның нақты тарихи жағдайларымен қалай ұштасатыны туралы мәселе қойылады, әрі қарай біз соны талдауға көшеміз.

Постсекулярлық ұғымы модернизацияның міндетті салдары ретінде діннің «жойылуы» туралы күтулер ақталмайтын тарихи-мәдени жағдайды білдіру үшін қолданылады [8, б.12-25]. Діни дәстүрлер қоғамдық кеңістіктегі өз орнын сақтап қана қоймай, көптеген контексттерде оны күшейте түседі; олар зайырлы білім, құқық және саясат формаларымен күрделі өзара қатынасқа түседі. Нәтижесінде

қоғамдық кеңістік діни, моральдық, құқықтық және саяси нормативтілік көздерінің қақтығысы мен диалогының алаңына айналады [9, б.423-437].

Қазіргі саяси философия, ең алдымен сыни теория мен либералдық ой, осы жағдайға жауап ретінде постсекулярлық қоғамдық кеңістік модельдерін ұсынады. Бұл модельдерде өзара мойындау, діни аргументтерді баршаға түсінікті тілге аудару және азаматтардың дүниетанымдық ұстанымына қарамастан теңдігін қамтамасыз ететін процедураларды сақтау қажеттілігі атап көрсетіледі [10, б.49-64]. Алайда мұндай процедуралық көзқарас формалды теңдік пен құқықтарды қорғауда маңызды болғанымен, нақты топтар мен тұлғалардың шынайы осалдығын жиі елемейді; олар қоғамдық дискурстың шетінде қалып, өздерін білдіруге және естіруге нақты мүмкіндігі болмайды.

Постсекулярлық қоғам тек қоғамдық кеңістікте діни мотивтердің жандануымен ғана емес, сонымен бірге соғыс, миграция, әлеуметтік теңсіздік және мәдени маргинализация салдарынан зардап шегетіндерге деген сезімталдықтың артуымен сипатталады. Бұл Өзгелер үстем дискурс тілінде көбіне «үнсіз» болып қалады, тіпті формалды түрде оның қатысушысы ретінде танылғанның өзінде. Осындай жағдайда әмбебап схемалар мен процедураларға сыймайтын, бірақ азабы нақты жауапты талап ететіндер үшін жауапкершілік мәселесі алдыңғы қатарға шығады. Осылайша, Левинас этикасы мен постсекулярлық саяси философия арасындағы өнімді диалогқа алғышарттар қалыптасады, оған келесі бөлімде көшеміз.

Осы тұрғыда Левинастың Өзге үшін жауапкершілік тұжырымдамасы постсекулярлық саяси философияны қайта пайымдаудың сыни ресурсы ретінде қарастырылуы мүмкін. Жауапкершілікті ең алдымен нормаларды сақтау және рационалды дискуссияға қатысумен байланыстыратын процедуралық модельдерден айырмашылығы, Левинас кез келген институционалды құрылымнан бұрын тұратын осал Өзгемен кездесудің бастапқы тәжірибесін радикалдандырады. Бұл постсекулярлық жағдайларда саяси жауапкершілік қандай негізге сүйенуі мүмкін деген сұрақты жаңаша қоюға мүмкіндік береді.

Біріншіден, Левинастың этика абстрактілі универсализмнен гөрі нақты Өзгенің басымдығын атап көрсетеді. Бұл әмбебап принциптерден бас тарту емес, бірақ олардың легитимділігі саяси және құқықтық құрылымдар үшін «көрінбейтін» немесе шеттетілгендердің азабына жауап беру қабілеті арқылы үнемі тексеріліп отыруы тиіс дегенді білдіреді. Мұндай перспектива формалды түрде әділетті болып көрінгенімен, іс жүзінде теңсіздік пен осалдықты қайта өндіретін практикаларды сыни тұрғыдан қайта қарауға мүмкіндік береді.

Екіншіден, Левинас этикасындағы «үшіншінің» фигурасын енгізу «таза» этика мен институттар әлемі арасындағы алшақтықты емес, керісінше, саяси философиямен диалог мүмкіндігін ашады. Көптеген Өзгелер үшін жауапкершілік ережелерді, заңдарды, ресурстарды бөлу рәсімдерін талап етеді. Алайда Левинастың пікірінше, бұл ережелер түпкілікті сипатқа ие бола алмайды: олар «азамат», «босқын», «азшылық» сияқты абстракциялардың артында тұрған нақты адамдарды еске салып тұратын Өзгенің шексіз талабына әрдайым ашық болуы тиіс [5, б.101-108]. Мұнда саясат этикалық үндеуге әрдайым аяқталмаған, өзін-өзі сынайтын жауап ретінде түсіндіріледі.

Үшіншіден, постсекулярлық контексте Левинас ойы діни және зайырлы мотивациялардың рөлін жаңаша пайымдауға мүмкіндік береді. Левинас ойы қалыптасқан авраамдық дәстүрді қоса алғанда, діни тәжірибе тұйық саяси теологияның көзі емес, Өзгеге деген сезімталдықтың бастауы ретінде қарастырылуы мүмкін. Сонымен қатар дінилік Өзге фигурасы арқылы сынға алынып, «тазартылып» отырады: Құдайға, заңға немесе дәстүрге жасалған ешбір сілтеме нақты адам алдындағы жауапкершіліктен бас тартуды ақтай алмайды. Мұндай ұстаным постсекулярлық кеңістікте діни дауыстарды мойындауды, сонымен бірге олардың осал Өзгелер тарапынан айтылатын сынға ашық болуын талап етуді ұштастырады. Осылайша біз Левинас этикасы тұрғысынан постсекулярлық қоғамдағы саяси жауапкершілікті қалай түсіну қажет деген түйінді сұраққа жақындаймыз.

Левинастың Өзге үшін жауапкершілік тұжырымдамасын постсекулярлық қоғам тұрғысынан қарастыру саяси жауапкершілік философиясын мүдделерді рационалды келісу процедураларына және құқықтардың абстрактілі универсализміне ғана тіреп қоюға болмайтынын көрсетеді. Левинас этикасы бастапқы нүкте ретінде осал Өзгемен кездесуді алға қояды; оның өзгешелігі мен азабы субъектке тікелей бағытталған және оларды нормалар мен институттар тіліне толықтай аудару мүмкін емес.

Постсекулярлық қоғамдық кеңістікте бұл саяси шешімдер, құқықтық режимдер және қоғамдық диалог формалары нақты, көбіне дауысы мен көрінімділігі жоқ Өзгелерге қалай әсер ететінін үнемі ескеруді білдіреді. Левинас пен қазіргі саяси философия арасындағы диалог жауапкершілікті этикалық пен саяси өлшемдердің тоғысы ретінде пайымдауға мүмкіндік береді: ол институционалды формаларды талап ететін, бірақ ешқашан солармен толық сарқылмайтын Өзге алдындағы шексіз міндеттеме ретінде түсіндіріледі. Осылайша Өзге үшін жауапкершілік тұжырымдамасы Левинастың

этикалық феноменологиясының орталық мотиві ғана емес, сонымен бірге постсекулярлық әлем жағдайында саяси жауапкершілікті қайта пайымдаудың өнімді бағдаршамына айналады.

Жүргізілген философиялық талдау постсекулярлық қоғам жағдайында саяси жауапкершілік мәселесін классикалық нормативтік модельдер шеңберінде ғана түсіндіру жеткіліксіз екенін көрсетті. Қазіргі қоғамдық кеңістікте діннің, зайырлы рационалдылықтың және әртүрлі моральдық дүниетанымдардың қатар өмір сүруі саяси философияны жауапкершіліктің тереңірек, онтологияға дейінгі және формалды процедуралардан тыс негіздерін қайта қарауға мәжбүрлейді. Осы тұрғыда Эмманюэль Левинастың этикалық феноменологиясы Өзге үшін жауапкершілік идеясын постсекулярлық қоғамдағы саяси ойлау үшін аса маңызды теориялық бағдар ретінде ұсынады.

Левинастың негізгі жаңалығы жауапкершілікті автономды субъектінің еркін таңдауынан немесе әлеуметтік келісімнен туындайтын міндет ретінде емес, керісінше, субъектіні алдын ала шарттайтын бастапқы этикалық қатынас ретінде түсіндіруінде жатыр. Өзгемен бетпе-бет кездесу арқылы ашылатын бұл қатынас құқық пен саясаттың кез келген формасынан бұрын тұрады және оларды іштей сынайтын өлшем қызметін атқарады. Осылайша, жауапкершілік Левинаста есептелетін, шектелетін немесе толық өтелетін борыш емес, керісінше, ешқашан толық сарқылмайтын шексіз міндеттеме ретінде ұғынылады. Бұл тұжырым қазіргі саяси философияда кең таралған процедуралық, келісімге негізделген және симметриялық жауапкершілік модельдерін түбегейлі қайта ойластыруға итермелейді.

Постсекулярлық қоғам жағдайында бұл сын ерекше өзектілікке ие. Себебі мұндай қоғамда қоғамдық кеңістік бірыңғай рационалдылыққа немесе ортақ метафизикалық негізге сүйене алмайды. Діни және зайырлы дискурстардың, мәдени және моральдық әртүрліліктің қатар өмір сүруі формалды теңдікке негізделген саяси модельдердің шектеулілігін айқын көрсетеді. Формалды түрде баршаға тең құқықтар мен процедуралар қамтамасыз етілгенімен, нақты тарихи және әлеуметтік жағдайларда көптеген топтар мен тұлғалар — босқындар, мигранттар, әлеуметтік маргиналданған қауымдар — саяси және моральдық тұрғыдан «көрінбейтін» болып қала береді. Осындай жағдайда саяси жауапкершілікті тек нормаларды сақтау немесе рационалды дискуссияға қатысу арқылы шектеу осал Өзгелердің нақты азабы мен мұқтажына жауап бере алмайды.

Левинастың этикасы дәл осы осалдық феноменін саяси ойлаудың орталығына шығарады. Оның ойынша, саяси және құқықтық институттардың легитимділігі ең алдымен олардың осал Өзгелер алдындағы жауапкершілікке қаншалықты ашық екендігімен өлшенуі тиіс. Бұл әмбебап принциптер мен құқықтық нормалардан бас тарту дегенді білдірмейді, бірақ олардың абсолюттендірілмеуі қажет екенін көрсетеді. Кез келген норма, заң немесе саяси шешім Өзгенің нақты жағдайына, оның азабы мен осалдығына жауап бере алмаса, этикалық тұрғыдан проблемалы болып қала береді. Осы мағынада Левинастың шексіз жауапкершілік идеясы саяси тәртіптерді үнемі өзін-өзі сынауға және қайта қарауға мәжбүрлейтін сындарлы ресурс қызметін атқарады.

Сонымен қатар, Левинас енгізетін «үшіншінің» фигурасы этика мен саясат арасындағы байланысты тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Егер бетпе-бет қатынас деңгейінде жауапкершілік асимметриялы және шексіз сипатта болса, көптеген Өзгелердің қатар өмір сүруі әділеттілік, құқық және институционалдық реттеу қажеттілігін туындатады. Осылайша саясат этиканың терістелуі емес, керісінше, оның күрделенген әлеуметтік жағдайлардағы жалғасы ретінде көрінеді. Алайда Левинас үшін саясат ешқашан өзін жеткілікті деп жариялай алмайды: ол әрдайым Өзгенің этикалық үндеуіне ашық, аяқталмаған және сынға ұшырайтын практика болып қала береді. Бұл постсекулярлық қоғамдағы саяси институттарды «соңғы ақиқат» ретінде емес, тарихи және моральдық тұрғыдан шартталған құрылымдар ретінде түсінуге мүмкіндік береді.

Постсекулярлық контексте Левинас ойының тағы бір маңызды қыры — діни және зайырлы мотивацияларды жаңаша пайымдау мүмкіндігі. Левинастың өзі діни дәстүрмен тығыз байланысты болғанымен, оның этикасы саяси теологияны немесе діни догматизмді ақтамайды. Керісінше, діни сенім де, зайырлы рационалдылық та Өзге алдындағы жауапкершілік өлшемімен сынға алынады. Құдайға, заңға немесе мәдени дәстүрге сілтеме жасау нақты адам алдындағы моральдық міндеттен бас тартуды ақтай алмайды. Бұл ұстаным постсекулярлық қоғамда діни дауыстарды қоғамдық кеңістіктен ығыстырмай, сонымен бірге оларды осал Өзгелердің тәжірибесі арқылы үнемі қайта ойлауға шақырады.

Жалпы алғанда, Левинастың Өзге үшін жауапкершілік тұжырымдамасын постсекулярлық қоғам және қазіргі саяси философия контексінде талдау саяси жауапкершілікті пайымдаудың жаңа көкжиегін ашады. Бұл көкжиекте жауапкершілік құқықтар мен мүдделерді теңестірудің техникалық мәселесі ғана емес, ең алдымен, субъектіні алдын ала міндеттейтін этикалық қатынас ретінде көрінеді. Осындай перспектива постсекулярлық әлемдегі күрделі әлеуметтік қайшылықтар, мәдени қақтығыстар және осалдық формалары жағдайында саяси философия үшін аса маңызды нормативтік бағдар ұсынады.

Осылайша, Левинастың этикалық феноменологиясы постсекулярлық қоғамдағы саяси жауапкершілікті қайта пайымдаудың өнімді теориялық негізін құрайды. Өзге үшін шексіз жауапкершілік идеясы саяси институттарды жоққа шығармайды, бірақ оларды әрдайым осал Өзгелердің үнсіз, бірақ міндеттейтін үндеуіне ашық болуға шақырады. Бұл жауапкершілік постсекулярлық қоғам жағдайында саяси философияның орталық мәселелерінің бірі ретінде қала береді және болашақ зерттеулер үшін маңызды теориялық бағдар болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Левинас Э. Тотальность и бесконечное: эссе о внешности / пер. с фр. И. С. Вдовиной. М.: Республика, 2000. -416 с.
2. Левинас Э. Иначе, чем быть, или По ту сторону сущности / пер. с фр. И. С. Вдовиной. СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2000. 272 с.
3. Левинас Э. Этика и бесконечность / пер. с фр. Н. Б. Маньковской. М.: Республика, 1998. 144 с.
4. Kratochvil J. Ethical responsibility in Emmanuel Levinas's thought: The other-driven passivity of the I // Human Affairs. 2014. Vol. 24, No. 4. P. 462–474.
5. Costa A. Asymmetrical responsibility, freedom and faith in Levinas: dissertation. Nottingham, 2023. 252 p.
6. Habermas J. Religion in the public sphere // European Journal of Philosophy. 2006. Vol. 14, No. 1. P. 1–25.
7. Habermas J. An awareness of what is missing: Faith and reason in a post-secular age. Cambridge: Polity Press, 2010. 80 p.
8. Political theologies: Public religions in a post-secular world / ed. by H. de Vries, L. E. Sullivan. New York: Fordham University Press, 2006. 478 p.
9. Taylor C. A Secular Age. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007. 896 p.
10. Butler J. Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence. London; New York: Verso, 2004. 168 p.

УДК 141.32

«ТРЕТИЙ ЧЕЛОВЕК» КАК ПРЕОДОЛЕНИЕ ЗАМКНУТОСТИ СУБЪЕКТА: РАЗМЫШЛЕНИЯ К ЮБИЛЕЮ Б. Е. КОЛУМБАЕВА

Алдабергенов Б.Н.

магистрант кафедры философии и теории культуры

e-mail: aldabergenov-bek@mail.ru

Жусупова Б.Ж.

PhD, ассистент-профессор кафедры философии и теории культуры

Карагандинский национальный исследовательский университет им. Е. А. Букетова, г.Караганда,
Казахстан

e-mail: zhusupova2013@mail.ru

19 марта 2026 года карагандинское философское сообщество отмечает юбилей Бисембай Ергалиевича Колумбаева - мыслителя, чьи идеи нельзя свести к сухой схеме или формальной концепции. Среди его философских разработок особое место занимает понятие «третьего человека». Это понятие на первый взгляд кажется метафорой, однако при более внимательном рассмотрении обнаруживает глубокий онтологический смысл.

Говоря о «третьем человеке», Колумбаев не предлагает очередную антропологическую классификацию. Он ставит вопрос радикальнее: исчерпывается ли человек своим биологическим и социальным существованием? Или же в структуре человеческого бытия присутствует нечто, что невозможно описать через привычные категории «индивид» и «личность»?

Размышляя о человеке, мы чаще всего остаёмся в пределах двух очевидных измерений его существования. С одной стороны, человек — природное существо. Он телесен, уязвим, зависим от среды, подчинён инстинктам, страху, потребности в выживании. Это то, что условно можно назвать «первым человеком». Здесь нет рефлексии о смысле, здесь действует логика сохранения жизни и продолжения рода. Человек на этом уровне включён в общий порядок природы и подчинён её законам.